

Argumente pentru studiul instituționalismului și reforma instituțională în România

Ion Pohoată

Profesor universitar doctor
Universitatea „A.I. Cuza” Iași

***Abstract.** The study and comprehension of institutions – viewed as written and unwritten constraints (rules) initiated by people to create and improve human interaction – represents the key to understand the success (and failure) of contemporary economies and societies. The framework inspired by institutions to which people dedicated maximum energy and talent also explains the different levels of efficiency in modern times. The founders of institutionalism – in its old and new versions – explain, for example, that human endeavour for social improvement led to the appearance of Law, private ownership, contract and market. For Romania, such explanations are inspirational and of utmost necessity in presenting the real context and in finding the necessary measures and directions towards desired progress.*

Key words: institutions; rules; transactional costs; efficiency; contract; law; market; private ownership.

Referindu-se la importanța cunoașterii cadrului instituțional în procesul formării și devenirii societăților moderne, unul dintre corifeii instituționalismului, Douglas North, nota, întemeiat, că acesta „... este cheia succesului relativ al economiilor, atât în contemporaneitate, cât și de-a lungul timpului” (Douglas, 2003, p. 65).

De valabilitatea celor spuse de economistul american au luat act, și nu de acum, toți cei responsabili de managementul societăților care azi formează lumea civilizată. Amintim, în treacăt, că ideile eminentului economist la care am făcut trimitere se află în prelungirea firească a unor dezvoltări ce țin de granița dintre secolele XIX și XX și care s-au constituit în „instituționalismul american”⁽¹⁾, el însuși aflat sub puternica influență a școlii istorice germane, dar, cu deosebire, în continuarea gândurilor din tinerețe ale viitorului nobelizat Ronald Coase, teoreticianul „costurilor tranzacțiilor” și autorul faimosului articol care i-a adus celebritate despre „Natura firmei”

(Williamson, Winter, 1997) gânduri făcute publice la nivelul anilor 1930.

Am produs această paranteză pe istoria subiectului cu o singură intenție, aceea de a încerca să atenționăm că, în timp ce societatea liberă a conștientizat de acum un secol că sistemul instituțional joacă un rol fundamental în dezvoltare, în România preocupările pe temă se află, impardonabil, la faza de abecedar. În afara unor traduceri (minime relativ la generoasa reprezentativitate a cărților scrise pe această direcție) și a unor direcții de cercetare deschise de reputatul academician Aurel Iancu, am putea spune că problematica ce ține de instituții și instituționalism ocupă un loc nepermis de nesemnificativ în cercetarea economică românească. Și toate acestea în condițiile în care România nu a reușit să depășească în totalitate faza unei tranziții complexe și complicate spre lumea liberă. Tranziție care se vrea, nu printre altele, ci, în primul rând, una de schimbare de paradigmă, de

scadență istorică, de depășire a unui registru revolut și de construcție și acceptare a altuia nou, specific lumii la care vrem să ne raportăm și în baza căreia să dobândim dezvoltare.

Nu se știe oare (sau nu se știe de cei care ar trebui să știe) că miezul tare al matricei de valori în baza căreia dorim să construim o nouă economie și o nouă societate trimite la instituții? La instituții în accepțiunea oferită de părinții spiritali contemporani ai instituționalismului, și anume de sumă a *constrângerilor* inițiate de oameni (și modificabile de către oameni) pentru a face posibilă interacțiunea umană. Vorbim de interacțiune umană în general și, deci, de *reguli* care fac acceptabilă conviețuirea socială și reduc nesiguranța în toate compartimentele existenței și sub toate formele ei: economică, politică, juridică, socială. Vorbim, în alți termeni, de constrângeri care trimit la reguli prin care indivizii nu au voie să facă ceva sau care includ circumstanțele în care indivizii pot să îndeplinească anumite activități, de constrângeri *oficiale* (constituție, sistemul de legi, regulamente, contracte, drepturile de proprietate etc.) și de constrângeri *neoficiale*, menite să le fundamenteze sau să le suplimenteze pe cele scrise, oficiale, dar foarte numeroase și nu mai puțin importante (convenții, coduri de comportament, rutina, obiceiurile, tradiția etc.).

Dacă „constrângeri” este termenul-cheie folosit în încercarea de definire a ceea ce se vrea a fi o instituție, aceasta nu înseamnă că sistemul instituțional este „produsul răutăților noastre” și, deci, sinonimul guvernării din definiția lui Thomas Paine⁽²⁾. Nu, sistemul este gândit și durat de oameni spre a înlesni *comunicarea*, spre a face posibil ca jocul social să depășească perimetrul unui joc cu suma nulă; de a face posibilă promovarea fericirii unora fără a provoca, în „compensație”, nefericirea altora. El nu are nimic din nota limitativ-răzbunătoare a răului necesar ce ține de guvern și actul de guvernare. În schimb, el este o componentă (și un instrument) al aceluia management pe care Ronald Coase îl vedea ca pe o alternativă (și o dublură) la mecanismul coordonator al prețurilor libere (la „mâna invizibilă” a lui A. Smith). Sau, în propriii termeni, ca o componentă a acelor „arii de planificare, în cadrul unor organizații corespunzător dimensionate” (Coase, 1997, p. 251) fără de care el nu vedea posibilă existența unui sistem economic eficient, sistem mixt, se subînțelege „a cărui structură va fi determinată de concurență”. „Nivelul optim al planificării” de care vorbea R. Coase nu are nimic comun cu viitoarea planificare centralizată. Dimpotrivă, el ține de un sistem competitiv unde organizațiile, prin concurență, trebuie să-și armonizeze acțiunile pentru a reduce la minimum costurile tranzacționale.

Se înțelege, din context, că instituțiile se deosebesc de *organizații*, acestea din urmă fiind tocmai *jucătorii de pe*

terenul competiției economice, teren pe care trebuie să obțină dezvoltare prin exploatarea oportunităților create de instituții. Organizațiile pot fi economice, sociale sau educaționale. Între organizații și instituții există o puternică relație de interdependență. De cele mai multe ori, organizațiile servesc de agenți ai mutațiilor instituționale sau de factori fructificatori ai oportunităților create de instituții.

Importantă pentru „intrarea” în subiect este și cunoașterea sensului și semnificației *schimbării instituționale*. Proces dificil, adesea imperceptibil la o privire de suprafață, el presupune transformări structurale în interiorul matricei; de la cultură, cutume și convenții nescrise la norme de comportament, constituție etc. În interiorul matricei, constrângerile oficiale, pentru că țin de normativ, se pot modifica mai rapid (în bine sau în rău!) ca urmare a unor decizii politice sau juridice. Mai rezistente la schimbare sunt cele neoficiale. Obiceiurile, tradițiile, normele comportamentale etc. istoricește moștenite nu pot fi modificate printr-o ordonanță de urgență. E nevoie de timp pentru a învinge inerții vechi ce fac, prin exercițiu repetat, corp comun cu filosofia comportamentală individuală sau colectivă și percepută, ca urmare a acestui fapt, firească, normală.

Odată precizate aceste lucruri, considerăm că e posibilă înțelegerea *nevoii de a studia instituțiile* și sistemul instituțional, pe toată gama sa structurală.

Credem că, *întâi* de toate, deslușirea de facto a matricei instituționale *oferă șansa cunoașterii* intime a status – quo-ului, a *registriului de unde-și trag sorgintea stimulentele schimburilor interumane sau, dimpotrivă, a surselor de blocaj în calea evoluției*. Din perspectiva aceasta e tentantă similitudinea între istoria progresului economic și social, în general, și istoria evoluției instituționale, cunoașterea celei de-a doua oferind serioase repere în elucidarea determinărilor trendului dezvoltării. Strânsa intercondiționare dintre sistemul instituțional și dezvoltare poate induce generației mele și profesorilor generației mele ideea echivalenței dintre amintita interacțiune și schema relațiilor de concordanță (sau neconcordanță) dintre forțele și relațiile de producție din teoria marxistă în baza căreia autorul *Capitalului* a pretins că explică trecerea și evoluția de la un mod de producție la altul. Având de partea noastră șansa unei priviri retrospective, nu ne îndoim că față de posibilitățile oferite de teoria instituționalistă, generoasă și cu trimitere pe toate palierele existenței sociale, „jucăria marxistă” e reduționistă, tehnicist – mecanicistă și n-a ajutat la înțelegerea istoriei nici măcar pe epigonii maestrului socialismului științific.

Depășind acest perimetru de analiză, instituționalismul a reușit să explice nu numai evoluția, din interior, a unor sisteme economico-sociale diferite, dar și marile *diferențe*

de performanță ale unor economii de-a lungul timpului. Iar reușita, s-a demonstrat cu argumente, stă în *combinația inspirată de instituții* care a încercat să scoată din oameni maximum de energie și talent. Nu întâmplător, nobelizații North, Coase și Hayek, în momente diferite și aflați pe trasee particulare ale cercetării economice, au ajuns la concluzii asemănătoare în ceea ce privește locul instituțiilor în originea lumii civilizate de azi.

Astfel, în maniera-i cunoscută, Hayek încearcă să conștientizeze că societatea, în general, nu poate să funcționeze doar în baza elementului spontan, drept componentă de substanță a ordinii sociale (Hayek, 1980, p. 52). Nu, e nevoie și de elementul normativ pe care el, ultraliberalul, este nevoit să-l accepte pentru că „... anumite *reguli* vor fi urmate de toți indivizii unei societăți pentru că mediul în care trăiesc se reflectă în același fel în spiritul lor. Altele vor fi aplicate în mod spontan pentru că ele vor face parte din tradiția lor culturală comună. Dar există și alte reguli necesare a fi respectate, căci interesul fiecăruia, angajându-i în a le viola, *ordinea, care condiționează de altfel eficacitatea acțiunilor*, nu se va instaura decât dacă aceste reguli sunt în mod general respectate” (sublinierea noastră). Cu alte cuvinte, Hayek vrea să ne spună că:

- la baza eficacității acțiunilor umane stă ordinea;
- în afara regulilor spontane, există și reguli care țin de convențional, de normativ, altfel spus, *regulile de drept*, cu o „origine deliberată”;
- între cele două categorii de reguli nu e nevoie de frontiere net trasate;
- ar fi de dorit ca întreaga operă de echilibru să fie pusă pe seama spontanului individual, dar acest lucru, istoria a dovedit-o, nu-i posibil; sau, ar fi posibil numai dacă membrii Marii Societăți ar observa și ceea ce este neobservabil, și anume regulile generale care-i privesc pe toți, dar nu în mod special și pe fiecare în parte;
- în concluzie, Marea Societate nu poate exista decât sub forma *statului de drept*, unde un guvern își asumă sarcina „... de a face să fie observate regulile pe care ordinea spontană este stabilită ...”.

În dezvoltările ulterioare, atât în capodopera citată – *Drept, legislație și libertate* –, cât și în *Drumul către servitute*, Hayek va găsi argumentele convingătoare spre a lămuri originea drumului spre Marea Societate. Iar argumentele aparțin acelor națiuni care au reușit să deceleze și să stabilească proporția optimă dintre spontan și normativ; care au înțeles că „opera de echilibru” ține, esențialmente, de interesul personal, iar cu normativul se vine numai când respectarea regulilor generale scapă puterii de înțelegere a indivizilor. Dar și atunci, normativul, a cărui expresie considerată e însuși statul, se poate produce în limite și cu un statut clar precizate:

domnia statului nu poate fi decât domnia legii, lege care ea însăși trebuie să exprime esența umană; să apere valoarea ei supremă – libertatea.

În faimosul său articol *Natura firmei* (1937) Ronald Coase explică rațiunea de a fi a firmei, dar și a proprietății private prin „costul tranzacției”. În opinia sa nevoia de a reduce costurile informaționale și de a eficientiza activitatea umană a condus la apariția a *două instituții specializate* și de mare eficacitate socială: *firma și proprietatea privată*.

Pe aceeași filieră, Douglas North, în *Originile lumii occidentale* (1973), consideră, îndreptățit, că piața se manifestă și-si fructifică valențele-i cunoscute ca mecanism eficace de alocare a resurselor numai în condițiile *proprietății private* și pe fundalul asigurat de existența *statului de drept*. Iar statul de drept și *Legea* sunt necesare pentru a face ca schimbul și alocarea resurselor să se deruleze nu în anarhie, ci după anumite reguli. În felul acesta legea, statul și, cu deosebire, proprietatea privată sunt privite ca „inovații instituționale”, ca rezultat a unui proces îndelungat, dar evolutiv de „rentabilizare socială”. Și, dacă acest punct de vedere este acceptat, devine ușor de explicat că dezvoltarea economică și socială a amorsat mai rapid și a prins în cadență în acele țări care au înțeles necesitatea tranziției, în timp, de la un cadru esențialmente haotic, colectiv și al servituților comune la unul cu responsabilități clar definite (prin lege, proprietate privată și stat de drept), dar mare generator de motivație și eficient în alocarea și gestionarea resurselor.

În *al doilea rând*, dar pe același palier al analizei, cunoașterea teoriei instituționale *oferă indicii serioase despre evoluția pe trasee diferite* a unor țări chiar dacă, la start, au pornit de la baze instituționale relativ asemănătoare. E ușor constatabil că teoria convergenței sistemelor sociale ca și teoria neoclasică a schimburilor internaționale, ce țintesc spre asemănare și chiar omogenizare, fac palidă figură în fața paletelor atât de variate de evoluție, trecute și prezente. E de admis că în chiar interiorul lumii dezvoltate, unde elementele de civilizație materială par a fi respectat același tipar, ochiul fin și mintea analitică pot sesiza diferențieri observabile. Integrarea și globalizarea, ca fenomene manifeste la scară planetară, vor estompa aceste diferențe, dar nu le vor anula. D. North crede că explicația traseelor diferite și a deosebirilor de amplitudine pe scara dezvoltării se bazează pe „... diferențele dintre instituții și organizații, ca și pe interacțiunea dintre ele”. Credem îndeosebi că spectrul larg al *deosebirilor de interacțiune* dintre instituții și organizații poate explica cum e posibil ca țări dotate cu drepturi de proprietate și instituții menite să creeze un mediu propice creșterii productivității au obținut rezultate diferite pe linia prosperității.

În resorturile ei intime, o asemenea aserțiune conduce la cel puțin *două concluzii* și pune o *întrebare*.

Oprindu-ne la palierul *concluziilor*, considerăm că deosebirile de interacțiune pot să însemne că:

- organizațiile nu au știut să profite în egală măsură de oportunitățile oferite de un sistem instituțional inspirator și generos în a mobiliza energii și forțe creatoare;
- instituțiile și organizațiile au primit structura, configurația și fasonul consonante cu cerințele dezvoltării, dar cei care le dau însuflețire, în speță oamenii, prin nepregătire sau inadecvare pot converti sau perverti rezultatele așteptate.

Pentru a fi mai puțin labirintici, relativ la cea de-a doua concluzie, întregim gândul cu câteva remarci prozaice.

Întâi, ce s-ar întâmpla dacă un stat slab dezvoltat, oricare ar fi el, ar adopta, „peste noapte”, constituția și sistemul de legi americane? Ar intra în cadența proprie celui mai dezvoltat stat din lume? Ne îndoim!

Apoi, e verificat istoric că proprietatea privată conduce la performanțe net superioare în comparație cu cea publică. Dar aceasta nu oricând și nu în orice condiție. E nevoie ca aceia care gestionează obiectul material al acestei proprietăți private să fie și „cei chemați”, adecvați, adică, sub raportul pregătirii profesionale. Altfel, nu se obțin roadele scontate. Nu este deloc întâmplător faptul că acela ce ar da forma cea mai șlefuită doctrinei liberale clasice, îl numim pe J.S. Mill, și-a permis, în dauna paradigmei la care a lucrat și față de care s-a manifestat, finalmente, ca un eretic doctrinar, dar spre folosul și în tonul raționalității, să afirme răspicat că proprietatea privată nu este un drept natural, ci unul social. Poate fi, prin urmare, modificată pe calea legii. Iar legea, ca instituție importantă, este chemată să intervină atunci când factorii de producție (pământ, capital etc.) ajung pe mâini și minți nepricepute. Intervenția și chirurgia redistributivă de factori sunt socotite necesare și raționale pentru că factorii de producție sunt rari și, ca atare, niciunui membru al cetății nu-i poate fi indiferentă eficacitatea exploatării lor. Un urmaș în linie dreaptă a lui J.S. Mill pe filiațiune liberală va încerca să reamintească, la rândul-i, că proprietatea privată nu înseamnă dreptul „de a face ce vrei cu ceea ce ai” (Lepage, 1989, p. 12), tocmai spre a atenționa, odată în plus, că noțiunea de proprietate este inseparabilă de noțiunea de responsabilitate.

Întrebarea, necesară, de care aminteam vine tocmai pe fondul relației dintre misiunea și calitatea instituțiilor, pe de o parte, și calitatea celor care le dau viață, a oamenilor, pe de altă parte. Considerăm, deci, că e normal și necesar să ne întrebăm de ce nu se întâmplă nimic atunci când se constată (!) existența fie a unor instituții ineficiente, fie a unor conexiuni și interacțiuni improprii între instituții și organizații?

Un posibil răspuns se poate înscrie la cel puțin *două* rubrici.

Întâi, e de așteptat (J. Buchanan și R. Tollison vor demonstra că e și „firesc”) să *nu existe interes pentru conștientizarea disfuncțiilor* privitoare la instituții nici într-o societate capitalistă, liberală și, cu atât mai mult, nici într-un stat totalitar. Și e de așteptat, pentru că sistemul instituțional este, în cea mai mare parte, rezultatul pieței politice și reflectă balanța de forțe de pe această piață. De aici derivă faptul că schimbarea cadrului instituțional se produce numai atunci și în favoarea celor cu suficientă putere de negociere pentru a putea modifica regulile oficiale. Pare credibil ca actorii politici (de fapt, „întreprinzătorii” politici care nu sunt decât tot o specie a lui homo oeconomicus rațional care învață repede lecția generală a pieței: pricep că interesul personal primează celui colectiv) să-și dea seama de oportunitățile oferite de o structură a sistemului instituțional la care ei înșiși și-au adus contribuția. Tentația, firească (Buchanan, Tollison, 1972) va fi ca ei să profite cât mai mult și în folos personal de roadele acestei structuri. Într-o nouă legislatură nimeni nu garantează că tot ei vor fi puși în această situație favorabilă. Pe total, lipsa unor mecanisme de control (ar trebui create tocmai de cei care n-au niciun interes în a le crea) care să sancționeze astfel de apetituri are drept consecință proliferarea și favorizarea activităților redistributive în detrimentul celor de producție propriu-zise. În plus, apetitul întreprinzătorului politic îi consumă energia spre a crea monopol, nu concurență. Ca urmare, lista oportunităților se restrânge. Așa se explică severitatea concluziei cu valoare normativă pe care J. Buchanan (a cărui teorie a preferințelor publice, pentru care a primit premiul Nobel, se încadrează tot perimetrului larg al instituționalismului) o plasează la finalul analizei sale a pieței politice: transformarea omului politic într-un profitor al cărui țel este prădarea unui bun comun ține de firescul structurii și naturii umane și, că nu putem lupta împotriva acestui firesc decât prin *minimumul de stat*.

Al doilea: dacă factorii politici, de decizie, nu sunt „motivați” să întrepătrundă ceva pentru a schimba un sistem instituțional ineficient, de ce, într-o societate liberă, *presiunea concurenței* nu realizează această misiune? Credem că explicația este legată de împrejurarea că ceea ce numim concurență nu reprezintă, ca și în cazul statului și al întregului sistem instituțional, o entitate plasabilă dincolo de existența umană. Dimpotrivă, ca oricare altă instituție, concurența prinde viață și se manifestă prin voința oamenilor, în speță a agenților economici. Teoria neoclasică standard pleacă de la ipoteza că „forțele competitive” sesizează comportamentul agenților economici răsplătindu-i pe cei care s-au comportat rațional și sancționându-i pe cei a căror acțiune se plasează dincolo de schema raționalității. Literatura

critică, economică și socială, pe această temă, demonstrează cu argumente convingătoare că acțiunile și, în general, comportamentele agenților economici nu pot fi prinse în tușele raționalității. Dimpotrivă, ele se produc sub zodia relativității și a subiectivului; desfășurabile pe fondul prelucrării unor informații incomplete și uzând de un „laborator” (mintea omenească) care la rândul ei nu e construcție perfect rațională. Așadar, nu putem pretinde mutații și transformări instituționale raționale și radicale de la actori care-și „permit” rabat de la comportamentul rațional.

În *al treilea rând*, dar nu ca grad de importanță, *cunoașterea matricei instituționale oferă serioase indicii despre sursele inerțiilor și greutăților întâmpinate* atunci când componente ale sale se află în discordanță cu cerințele progresului. Iar pe noi ne ajută să înțelegem de ce schimbarea instituțională în România este un proces greu și dificil de realizat (se pare, cel mai dificil) și oricât ar dori guvernele României (indiferent de culoare) să accelereze cadența mutațiilor instituționale spectacolul oferit este cel al unei lupte cu inerția; cu inerții dobândite de-a lungul a zeci de ani și care aparțin fie unui sistem revolut de care manifestăm serioase intenții să ne debarasăm, fie unor timpuri mai vechi, dar care au devenit componente ce țin de organica ființei noastre, pătrunzându-ne în ungherele minții, căpătând statutul de norme comportamentale și urmărindu-ne și atunci când formulăm întrebări și atunci când oferim răspunsuri legate de viitorul nostru.

Din moment ce matricea noastră instituțională conține și asemenea constrângeri, considerăm că merită a reține atenția următoarele două aspecte.

Întâi, ține deja de evidență că în procesul tranziției României constrângerile neoficiale moștenite și care dețin încă pondere în întregul codului nostru de conduită vor necesita un timp suficient de îndelungat pentru relativizarea importanței lor.

Al doilea, este important de știut că, în ceea ce privește constrângerile oficiale, șansa impunerii și generalizarea respectării lor ține de *recunoașterea lor generală, ca necesare și eficiente*. Iar recunoașterea are legătură cu matricea culturală moștenită. Din punctul acesta de vedere cazul României se circumscrie unui cerc vicios. Predispoziția de a nu respecta, de a eluda sau relativiza și generaliza reguli care țin de un concret ușor determinabil sunt de sorginte socialistă sau presocialistă. Terțul care, în

această perioadă de tranziție, trebuie să procedeze la o impunere forțată de reguli noi, în speță *statul*, nu are credibilitatea necesară pentru că dintr-o sumă de instituții corupte nu poate rezulta decât un stat corupt. Sunt puțini cei dispuși să creadă că atari instituții nu vor viola contractele părților față de care sunt terți și nu vor influența redistribuirea de bogăție în chiar folos personal. Și aceasta pentru că o pot face „oficial”, fără puțința tragerii la răspundere, fie prin modificarea regulilor, fie pe fondul unei ambiguități legislative și iresponsabilități comportamentale a agenților economici. Acesta este cazul doritului capitalism românesc. Caz în care *contractul* ca instituție și pilon-cheie al societății civilizate nu-și poate valorifica potențele-i echilibrante și creatoare de sistem nou pentru că însăși respectarea contractului nu e convenabilă. Și nu e convenabilă deoarece câștigurile prin înșelăciune, sustragerea de la obligații, furtul etc. sunt mai mari decât cele posibil de obținut printr-un comportament cooperant pe baze contractuale. În lipsa unui stat credibil și capabil să sancționeze dur orice nerespectare a constrângerilor oficiale și care, în compensație, „oficializează câștigul la negru”, reputația, loialitate, respectul legii etc. nu mai au nicio valoare. Într-un asemenea context apar disproporții flagrante între economia oficială și cea subterană, întreținute și motivate de o teorie pe măsură. Se găsesc, astfel, argumente credibile pentru a arăta că ceea ce se încalcă (reguli, legi, norme etc.) nu îmbracă haina infraționalității tocmai pentru că eludarea sau nerespectarea țin de normalitate, și nu invers. Dacă numărul celor care încalcă normele oficiale dețin ponderea cea mai mare, sectorul economic subteran pare a reprezenta normalitatea în timp ce guvernării, actorii procesului normativ trec în sfera eludatorilor. Economiceste vorbind, sectorul cenușiu apare ca un substitut la costuri tranzacționale mari: mită, timp pierdut, așteptare la rând, birocrație sufocantă etc.

Ce soluție se poate întrevădea pentru a sparge un atare cerc vicios? În lipsa unui terț responsabil de propria-i menire, să sperăm că prin integrarea dorită Uniunea Europeană va proceda, prin „impunere forțată”, la necesara noastră vaccinare. Atunci vom fi obligați să acceptăm că „prin noi înșine nu suntem capabili să ne manifestăm ca popor liber ca urmare a unor norme instituționale proprii. Nu, ne vom bucura de adevărata libertate ca rezultată a impunerii unor norme constituționale europene.

Note

⁽¹⁾ Meritorii sunt contribuțiile lui Thorsten Veblen, John Commons și Wesley Mitchell

⁽²⁾ Așa spunea Thomas Paine la 1776; în „Simțul comun”, traducere de Florin Popa, citat în *Liberalismul*, antologie de Cristian Preda, Editura Nemira, 2000

Referințe bibliografice

Buchanan, J., Tollison, T. (1972). *Theory of Public Choice. Political Applications of Economics*, The University of Michigan Press

Coase, R. (1997). *Structura instituțională a producției*, în Oliver E. Williamson și Sidney G. Winter (editori), lucr. cit.

Hayek, Fr. A., (1980). *Droit, legislation et liberte, vol. I, Regles et ordre*, PUF, Paris

Lepage, H. (1989). *La «nouvelle économie» industrielle*, Hachete, Paris

North, D. C. (2003). *Instituții, schimbare instituțională și performanță economică*, Editura Știința

Williamson, O. E., Winter, S. G. (editori) (1997). *Natura firmei. Origini, evoluție și dezvoltare*, Editura Sedona, Timișoara